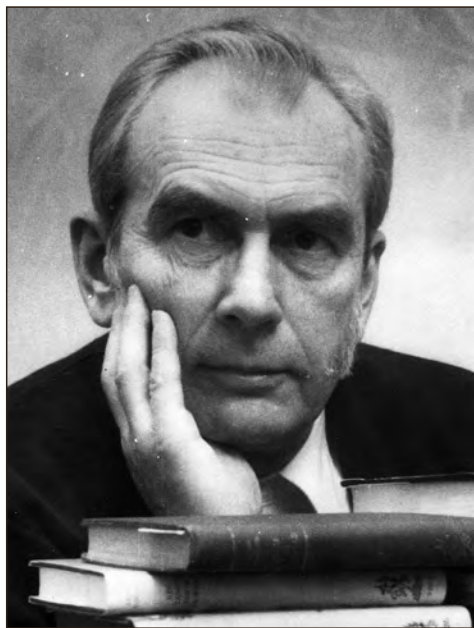

Võitleja relva ja sõnaga. Arved Viirlaid 100

Janika Kronberg*

*Minu ader tehti mõõgast.
Isa ütles: „Nii on parem.
Poiss, õpi kündma.“*

*Küindsin pikka ja sirget vagu.
Aga minu vaole
kasvasid tiivad selga nagu hanele.*

*Ja minu adrast sai sulg,
hane sulg, millega ronisin valgel paberil
kõrgemale ja kaugemale,
selga kasvatades kana nahka.*

Arved Viirlaid, „Adra laulud“ I
(„Hõllalaulud“, 1967)

Arved Viirlaiu sajanda sünniaastapäeva paiku mõjub suur osa tema võitlusvaimust kantud loomin-
gust rabavalt päevakajalisena. Olgugi omaaegsed tiblud tänapäevastes sõjateadetes asendunud
orkidega, on käsuahel ja vahest sümboolikagi sama, nagu need olid toona. Luuleread „Olete teie
olnud / põleva maja keldris, / kust leegid imevad / viimase õhu“ toovad uuesti silme ette droonikaad-
rid Mariupoli-Azovstali suitsevast tehasekompleksist ning keldritest ja katakombidest turva otsivad
inimesed. Võitlejahingega luuletaja, soomepoisi ja proosakirjaniku varasemad värsid kõnelevad või-
metusest astuda relvaga vaenlase vastu ja pettumisest Lääne demokraatiates. Veel hiljem kui pärast
30 maapaos veedetud aastat kirjeldab Viirlaid luulekogus „Igaviku silmapilgutus“ (1982) unenägu,
milles Lääne püksata juhid ronivad tõugeldes musta karu söögilauale, aga päikesevalguses keegi seda
ei märka. Kas ikka veel või enam mitte? Maailm on nüüdseks ehk siiski muutunud, naiivsed juhid
püksid jalga saanud, ent oli selleks siis vaja vapustust? Kas saanuks seda vältida, kui vaimujõudu
varem kuulda võetaks?! Paguluses, nagu kodumaalgi, tähistati 1975. aastal esimese teadaoleva eesti
raamatu 450. sünnipäeva ja selleks puhuks on Viirlaid kirja pannud luuletuse „Raamaturiuli ees“:

*Olgu me raamaturiulid
nagu märtrite tuleriidad*

selles Läänemaailma reetmise öös!

(„Igaviku silmapilgutus“, lk. 48)

Selle reedetud generatsiooni, nagu Viirlaiuga sarnase aastakäiguga sõjamehi on nimetatud,
jõuetus ja võimetus jätkata võitlust relvaga vaenlase vastu kanaliseerus sõnasse – kõigepealt luulesse
ja proosasse. Arved Viirlaid kujunes paguluses üheks eesti tõlgitumaks kirjanikuks, kelle häält peale
emakeele kuuldi veel erinevates keeltes Euroopast ja Ameerikast Aasiani. Ent samas, milline ajalooline

* Janika Kronberg (1963), kirjandusteadlane ja kriitik, janika@loomingu.ee

paralleel ja paradoks – ma võin eksida, aga kättesaadavail andmeil on näiteks hiina keeles ilmunud kaks eesti romaani. Hans Leberecht „Valgus Koordis“ – muidugi, kui seda pidada eesti kirjanduseks – on avaldatud koguni kahes trükkis (1953, 1956). Aga teine, päris eesti romaan hiina keeles on Viirlaiu „Ristideta hauad“ (1981). Esimene ilmus mandri puna-Hiinas, aga teine mõistagi Taipeis. Oma kirjades mainib Viirlaid tänutundega Kaug-Ida sõpru, kelle leidmisele aitas kõvasti kaasa osalemine Eesti PEN-klubi tegevuses pikaajase esimehena. Kanadas elanud eesti luuletaja Urve Karuks rääkis ühel meie kohtumisel, et kui ta käis Lõuna-Koreas, tervitati teda seal kui juba tuntud eesti kirjanduse saadikut, ja tuntuks oli eesti kirjanduse sealmaal teinud just Arved Viirlaid. Eks see olnud midagi muud kui kampaania korras massitiraazides vennesrahvaste teoste tulevaseks makulatuuriks trükkimine. Muuseas, Eesti Hoiuraamatukogu peavarahoidja Kalju Tammaru teatel saadeti mõne aasta eest just Hiina pabermassiks ümbertöötamisele siinmail kasutuks muutunud raamatuvara.

Lisaks oma panusele vabadusvõitlust ja metsavendlust kujutavasse ilukirjanduslikku loomingusse kujunes Arved Viirlaid vaba kirjasõna eest seisjaks ka muu tegevusega. Ta osales 1951 asutatud Rahvusliku Välisvõitluse Nõukogu poolt 1955. aastal algatatud „Sõnasildades kodumaale“, mida Ameerika Hääle kaudu saadeti eestrisse 15 korral kuni 1969. aastani. Väärrib tähelepanu, et need kirjanduslik-muusikalised salvestused keskendusid kirjandusele peamiselt kuni aastani 1964, mil nende korraldaja oli Kanadas elanud kirjanik, ajakirjanik ja bibliofiil Kaarel Eerme (1905–1975). Hiljem, kui rahvuskultuuri komisjoni esimeheks sai muusik ja koorijuht Roman Toi, rõhuasetused mõneti muutusid.¹ Viirlaid oli ka juba Saksamaal Henrik Visnapuu algatusel asutatud Ülemaailmse Eesti Seltsi Kanada osakonna abisekretär alates 1959. aastast, mil osakond Kanadas asutati. Viirlaiu teoste tõlgete abil on Eestlaste Kesknõukogu Kanadas tutvustanud Eesti saatust ka asukohamaal. 21. veebruaril 1973 toimunud Balti õhtu kokkutuleku raames korraldati „Ristideta haudade“ ingliskeelse tõlke üleandmine Kanada valitsuse ja parlamendi liikmetele ning senaatoritele, levitati umbes 2000 eksemplari: „Seega viidi eesti probleem ajaloolises perspektiivis juhtivate poliitikategelaste ja ka laiemas ulatuses üldsuse teadvusse.“² Juba mainitud eesti raamatu aastaga seoses algatas Viirlaid 1976. aastal eesti kirjanduse tutvustamiseks globaalses ulatuses Eesti Tõlkefondi, annetades selle algkapitaliks „Ristideta haudade“ ingliskeelse tõlke (1972) honorari 2000 dollarit.

Eesti kirjasõna levitamise eest seistes oli Arved Viirlaid pikka aega ka ajakirja Tulimuld ja Eesti Kirjanike Kooperatiivi (EKK) kirjastuse esindaja Kanadas. Ühtlasi oli ta EKK aktsionär ja üks püsiautoreid, kelle sulest kirjastuse tegevuse vältel ilmus ühtekokku 15 teost, sealhulgas ka kirjastuse viimane raamat, jutukogu „Saatuse sõlmed“ (1993), mis trükiti autori hoolet küll juba Kanadas. Seetõttu tundis Viirlaid hästi eesti pagulasraamatu turgu ja lugejat ning vajadust hoida lugejatega kontakti ja alates 1960. aastate keskpäigast leida uuest generatsioonist järelkasvu paratamatult kahanema hakkavale lugejaskonnale. Seda eesmärki täidavadki mõned Viirlaiu loomingu kõrval seni varjule jäänud kõned ja ettekanded või osalemine vestlusringides, mille võitlev paatos on suunatud eelkõige emakeelse kirjasõna säilimisele ja paremale käekäigule. Kirjanikuna teadis ja tunnetas Viirlaid teravalt, et emakeelse rahvuskultuuri alus, nii-öelda ema-asi, on kirjasõna, ning kuidas seda tuleb sihikindlalt hoida ja arendada tuleviku perspektiivi silmas pidades. 24. veebruaril 1965 on ta kirjutanud EKK Teadete jaoks juhtkirja, milles muu hulgas loeme: „Ka sundpagulase õigused ta röövitud kodumaale püsivad ainult seni, kuni meie keskel kõlab eesti keel ja elab *vaba eesti kirjasõna*. Ainult seni. Kirjandus on see vara, mida praegu raamat raamatult liidame oma rahva ühisesse veimevakka tuleviku päeviks. Kirjanduse taseme ja lehekülgede arvuga mõõdetakse meie kõigi pikkust ja küpsust. Sõna on ka üha relv meie tõelises vabadusvõitluses – tõlgete kaudu kasutatav igäuhele kogu vab maailma ulatuses hoiatuseks, kaitseks ja rünnakuks.“³

Paraku kipub olema nii, et mida suuremalt mingi rahvuslik üritus ette võetakse, seda rohkem taandub tagaplaanile ja kannatab just see peamine ehk enesestmõistetavus – emakeelsus rahvuskultuuri alusena. Kui Torontos tehti ettevalmistusi 1972. aastal toimunud Ülemaailmseteks Eesti Päevadeks, millest sai alguse ESTO traditsioon, oli selle kavas ka eesti raamatu valiknäitus ja eesti ekssliibrise 1944–1972 näitus ning kataloogi koostaja Kaarel Eerme palus kirja teel näituse auvanemaks Marie Underi, märkas Artur Adson, et esialgses kavas polnud ühtki kirjandusele pühendatud üritust. Kirjavahetuses või ka ajakirjandusse jõudnud pahameele tulemusena toimusid siiski ka mitmed kirjanduslikud ülesastumised. Eesti Kirjandusmuuseumi arhiivraamatukogu väiketrükiste

¹ Eestlased Kanadas. Ajalooline koguteos I. Toronto: Kanada Eestlaste Ajalookomisjon, 1975, lk. 454.

² Eestlased Kanadas. Ajalooline koguteos II. Toronto: Kanada Eestlaste Ajalookomisjon, 1985, lk. 95.

³ A. Viirlaid. Hoiatuseks, kaitseks, rünnakuks. – Eesti Kirjanike Kooperatiivi Teated, nr. 15, 1965, lk. 2.

hulgas⁴ leiduvast Ülemaailmsete Eesti Päevade 1972 esimehe Robert Kreemi eessõnaga kavas on 10. juulil kirjas „*Sõna on vaba*. Kultuurikogu vestlusfoorum kirjandusest ja loomingust üldse“ Toronto *Town Hall*’is, kuid ilma esinejate nimedeta. Ilmselt veidi hiljem trükki antud ESTO „Juhise“ nime kandvas väiketrükises on samal päeval nimetatud ka muid omaloomingu ja kirjanduslikke üritusi, sealhulgas Karin Saarseni loeng Betti Alveri looduslüürikast, kuid üksikasjalikumalt on nimetatud kl. 20.30 alanud vestlusfoorumi „*Sõna on vaba*. Omalooming ja ühiskond. Võimalusi ja kitsaskohti“ osavõtjad: „Risttules on kostjad: Asta Willmann, Mardi Valgemäe, Feliks Oinas, Arved Viirlaid. Küsijad: Karin Saarsen, Helmi Mäelo, Urve Karuks, Heino Susi, Hillar Liitoja, Harri Kiisk, Andres Jüriado, Gert Helbemäe.“

Siin avaldatud ettekande teksti on Arved Viirlaid tänutäheks tähelepanu juhtimise eest kirjanduse unarusse jätmise ohule suurürituse raamides saatnud Artur Adsonile ja see leidub Eesti Kirjandusmuuseumis muu kirjavahetuse hulgas (EKM EKLA F 180: m 128: 4, A. Viirlaiu 32 kirja A. Adsonile ja M. Underile, 31.05.1948–03.02.1977). Kommentaariks võiks lisada, et kirjastamine paguluses kestis veel paarkümmend aastat üha kahaneva mahu ja nimetuste hulgaga, ent Viirlaiu viimaste teoste „Ajal on mitu nägu“ (2005) ja „Põhjatähe pojad“ (2010) esmatrükiid said ilmuda veel autori eluajal vabal kodumaal. Pisikese kurioosumina on siin kiusatus osutada „näpukale“ Robert Kreemi Tallinnas ilmunud raamatus „ESTO tee Torontost Tallinna“, milles romaani „Ristideta hauad“ autorina on nimetatud kedagi A. Ristikivi, mida pole märganud parandada ka toimetaja.⁵ (lk. 57)

Ent andkem lõpetuseks veel sõna Arved Viirlaiule. Usutlejale Ivar Grünthalile on ta 1962. aastal muu hulgas öelnud järgmised tänapäevaselt ja õpetlikult kõlavad sõnad:

„Ma usun sellesse noorusesse, sest see seal on meie praegune – vabaduse varjutuses hingitsev – ja meie tulevane Eesti. Tulevane Eesti – mitte enam selline nagu mälestusekuldne kodu mu lapsepõlves, vaid üks üllas väike vabariik Ühendatud Euroopast. Hoidkem oma vaim puhas! Eesti ema piim on nii elujõuline, et oma vere pärast ei ole meil põhjust karta isegi mustanahalistega koos elades.“⁶

Kitsaskoht – kuristik?

Arved Viirlaid

Tänase ettekannete-seeria pealkirjas esinev sõna „kitsaskohti“ tekitas minus teatud protestitunde. Eesti pagulaskirjanduse 11-ndal tunnil ei ole erilist naudingut sõnade ja mõistetega uperpallitamiseks, sest tegelikult laiub meie ees kitsaskoha asemel kuristik.

Kirjanduseta ei ole kultuur-rahvast, teame seda.

Ometi oleme ise vabatahtlikult ühegi välise survetega laskumas allapoole kultuur-rahva mõistest. Kuidas küll seda nimetada, kui isegi Ülemaailmsete Eesti Päevade kujundamisel unustati kirjandus, nii et selle olemasolu pidi meile meenutama Artur Adson Rootsist oma avaliku sõnavõtuga! Ma ei tea juhtumi üksikasju, kuid kaheksakümne kolme aastase siurulase valvsuseta poleks meil võib-olla olnud tänast päeva siin ruumides üldse.

Kirjaoskamatutel Aafrika suguharudel on maailm tulvil täis nende vabaduse eestvõitlejaid ja riikliku iseseisvuse poolvägise pakkujaid. Meid ei kuule keegi, sest meie ei ole moes. Kui aga meie endigi mentaliteet on muutunud juba niisuguseks, et unustame endid ise, mis hoosiannat peaksime ootama siis teistelt?! Vaimne surm on kõigele valule ja agooniale vaatamata vaikne – see ei häiri ümbruskonda. Ometi ei suuda ma kujutleda – ja usun, et seda ei suuda ka teie mitte, – raamaturiiu-leid meie kodudes pagulaskirjanduse uhkete hauamärkidena. Öeldakse, et sõna on elav. Kuid sõna ärkab alles siis, kui leidub silmapaar, kes nopib kirjamärgid raamatu leheküljelt ja äratav need oma innuga. Noored on kirjanduse suurimad sõbrad. Kirjandusesõbrad jäävad vaimselt alati nooreks.

Alles väga hiljuti olime maapaos kirjutatud raamatutega jumaldatud eeskujuks Kodu-Eesti

⁴ Ülemaailmsed Eesti Päevad [Pisitrükised]: Toronto, 1972. EKM AR Pt. V-E 32.

⁵ R. Kreem. ESTO tee Torontost Tallinna. Eestlaste elujõu ja vabadusaate aastad 1972–1996. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1998, lk. 57.

⁶ I. Grünthal. Usutlus Arved Viirlaiuga. – Mana 1962, nr. 2, lk. 108.

autoritele. Mõneti oleme seda ka veel hetkel, kuid kes tihkaks väita, et homme ei ole olukord kujunenud sootult vastupidiseks: elujõud pulbitseb ainult veel kodumaal – seda eriti lugejate osas.

Kõik oleks ju korras, kui seal ilmuv kirjasona suudaks asendada vabaduses loodud kirjandust – rahuldaksime oma vaimse nälja kodupõldude raske rukkiga. Küllap oskaksime sellest eraldada propaganda tungalterade mürgi ja muu, mis karjub hamba all. Samal ajal võiksid väljas elunevad loojad saata oma käsikirjad Eestisse, kus nende tiraažid oleksid praegustega võrreldes vähemalt paarkümmend korda suuremad. Väga lihtne lahendus kõikidele pagulaskirjanduse probleemidele, kuid rõõmus hõiskaksid küll ainult need, kelle arvepidamises eesti rahva tasulilistamine on kujutanud seniületamatut tõket.

Raamatute ilmumise lakkamine väljaspool Eestit oleks meid ümbritsevale maailmale ju ainult ühe immigrandi-grupi loomulik assimileerumisprotsess; meile endile – vaimne pankrott. Kodumaale on see aga ühe tugeva rahvusliku tugisamba kokkuvarisemine, mis märgib ära uue venestamisepohhi algust. Tugi trükilubade taotlemisel Moskvast oleks meie „võistlevate“ väljaannete tõttu kadunud, samuti elimineeritud meie valvsus igasuguste kitsenduste ja surve vastu. Venestamislaine võib lüüa väikesed Balti rahvad üpris lühikese ajaga, ja – kas pole see otse saatuse näkkulöök meile – oleksime toimuvas ise kaudselt osalised vaenlase abistajatena!

Kui peate mu sõnu liialduseks, siis soovitan – ja seda eriti noortele: küsige, kõnelge ja arutlege Eestis käies neid probleeme isikutega, kes seisavad ühel või teisel moel raamatu valmimisprotsessile lähedal. Teie kuulete kindlasti muretsemist pagulaskirjanduse pärast, sest – kordan veel – meie kokkuvarisemisel vabas maailmas on väga rasked tagajärjed ka eesti kirjandusele kodumaal.

Ma ei soovi süüdistada kedagi – mis õigus oleks seda teha minul või kellelgi teisel. Teame ju, et eesti pagulaskond on püstitanud raamatute väljaandmisega mitu rekordit, mis jäävad tõenäolikkult pikaks ajaks purustamata teiste rahvaste poolt.

Näiteks (olen seda näidet kasutanud varemaltki) ostsid omal ajal 6–7000 Inglismaal mu luuletuskogu Hulkuri evangeeliumit 1500 eksemplari. Rõhutan seda uuesti: 7000 läbilõike inimest ostsid 1500 luuletuskogu. See südant soojendav suhtumine jääb mulle kui autorile meelde küll elu lõpuni. Küsin ainult: kus on taolised inimesed nüüd? Praegu ostab 10.000-pealine Toronto eestlaskond igat uut luuletuskogu ca. 25 eksemplari. Kas eestlased Torontos on tõesti keemiliselt nii erinevast materjalist võrraldes nondega, kes elasid paarkümmend aastat tagasi Inglismaal? Või nende rahvaskaaslastega, kes elavad Kodu-Eestis ja võtavad kahel käel vastu uue luuleraamatu 20.000-lise trüki? Ja kas keegi suudab ühes või teises olukorras mõelda ka luuletajale kui inimesele? Ärgem tehkem oma loojaid kerjusteks! Kirjaniku vaesus ei ole häbiks loovale isikule, vaid ühiskonnale, kus ta elab.

Eestlase nimi keelab meil langemise Põhja-Ameerika mass-inimese tasemele. Teisiti ei saa mina siinset inimest kõigile tema voorustele vaatamata mitte tituleerida. Kui Kanada 22-miljonilise elanikkonnale trükkitavate romaanide tavalised tiraažid on 3000 eksemplari, siis kujutab see küll üsna armetut esinemist kultuur-rahvaste hulgas. Ühendriikides on olukord suhteliselt veelgi mannetum. Nii eksisteerib maailmas palju kirjaoskajaid, kes pole veel mitte jõudnud lugemist ära õppida.

Eesti Kirjanike Kooperatiivi esimestel aastatel olid meie 70.000 eestlasele trükitud raamatute tiraažid 4500 eksemplari, s. t. 1/3 võrra suuremad, kui 22-miljonilise Kanada elanikkonnale trükitud väljaanded. Praegu, mil meie arv on jäänud endiseks, meie majanduslik jõukus aga mitmekordselt suurem, on raamatute trükid langenud rohkem kui kolm korda. Kodueestlastel on põhjust muretseda, sest allapoole minekuks puuduvad võimalused. Järgmine samm on lõpp – kuristik.

Oma hõimude pärast Läänemere kaldal – samuti iseendi pärast – peame vastu pidama. Rahvusluse tõus – see, mida oleme oodanud 1944 sügisest saadik – toimub ülemaailmses ulatuses, eriti vapustavalt raudse eesriide tagustes maades. See, mida hiljuti peeti iganenud ja väljasurevaks mõisteks, on muutumas uueks ja agressiivseks, maailma palet muutvaks jõuks. Ka meie läheme moodi. Maailma juhtide sahkendamisel ja kokkulepetel pole määravat tähtsust selle noorte massides taassündinud idealistlikuks tormiks paisuva jõe tõttu. Uus rahvusluse-laine on tolerantne ja mõista püüdev, kuid see ei talu indiviidi vaimset ega füüsilist vägistamist. Selle uue rahvustunde relvaks on sõna, mis kuulutab inimkonnale humanismi kevadet.

Meie ülesanne oma kirjanduse kaudu on hoida tuli elavana ka talve pimeduses ja hangede keskel, et kevad näeks tulla ja süüdata päikese.